

ÜNİTE NO: VI

GÖREV BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

(Bu ünite 7. Hafta'nın devamı niteliğindedir. 7. Hafta'nın ders notlarını almayı unutmayınız.)

AMAÇLAR:

1. Sözcüklerin görevlerini belirtmek
2. Dilin etkili kullanımını sağlamak
3. Anlatım gücünü artırmayı öğretmek

ANAHTAR KELİMELEER

eylem, durum eylemi, oluş eylemi, kılış eylemi, eylemde zaman, eylemde kişi, eylemde çatı, geçişli eylem, geçişsiz eylem, etken eylem, edilgen eylem, işteş eylem, dönüşlü eylem, ettirgen eylem, eylem zekimi, basit zamanlı eylem, bileşik zamanlı eylem, ek-eylem, bağ-eylem, ad- eylem, edat, bağlaç, ünlem

İÇİNDEKİLER

GÖREV BAKIMINDAN SÖZCÜK

- I. Eylem
- II. Eylemsi
- III. Edat
- IV. Bağlaç
- V. Ünlem
- VI. Okuma Parçaları

ÖZET

Ad ve eylem soylu sözcükler anlamlı, edatlar görevli sözcüklerdir. Adlar nesneleri, eylemler hareketleri karşıladıkları için anlamlıdırlar. Edatlar; ne nesneleri, ne de hareketleri karşılar. Bu yüzden anlamsızdırlar.

Yalnızca nesne ile hareketin, dolayısıyla adla eylemin ilişkisine yardım ederler.

Ad soylu sözcükleri; ad, zamir, sıfat, zarf oluşturur. Bunlardan “ad”la “zamir” tek başına görev üstlenir; “sıfat” ve “zarf” ise ad ve eylemlerle birlikte kullanılır. Eylem soylu sözcükleri eylemlerle eylemsiler oluşturur. Eylemsiler görev açısından ad soylu sözcükler gibi kullanılır. Edatlar da kendi aralarında üçe ayrılır: Edat, bağlaç, ünlem.

Adlar kendi içlerinde sekiz çeşide ayrılır. Yapı bakımından da basit, türemiş ve bileşik olarak üç türlü ad vardır. Sıfatlar; adları nitelemek ve belirtmek bakımından ikiye ayrılır. Ayrıca eylemsi türündeki sıfatlar geçici, niteleme ve belirtme görevliler de kalıcı sıfatlardır. Sıfat, önüne ad almadan kullanılırsa adlaşır. Zamir, adın, öbeğin ve cümlenin yerini tutan sözcüktür. Kişilerin, nesnelerin yerini tutmasına göre, hangi varlığın yerini tuttuğunun belirsiz olmasına göre, adların yerini soru sözcükleriyle tutmasına göre çeşitlenir. Ek halinde de zamir vardır. Zarf; sıfatın, eylemin, kendi türündeki bir sözcüğün anlamını güçlendiren ya da sınırlandıran sözcüktür. Eylem, hareketleri karşılayan; eylemsi ise hem ad, hem sıfat, hem de zarf görevindeki sözcüklerin görevini üstlenen; hem de hareketi karşılayan çift görevli sözcüklerdir. Tek başlarına anlamları olmayan; ancak cümle kuruluşu sırasında anlam kazanan edatlar ise ya ilişki kurmak, ya bağ görevi üstlenmek, ya da söze duygu değeri katmak amacıyla kullanılan sözcüklerdir.

EYLEM

Hareketleri karşılayan sözcüklere eylem denir. Nesnenin zaman ve mekân içinde yer değiştirmesine hareket denir. Dildeki sözcükler ya nesneleri, ya da nesnenin zaman ve mekân içinde yer değiştirmesini karşılar. Bu yüzden ya ad, ya eylem kökü olurlar. Eylemsizliği, durağanlığı karşılayan eylemlerin hareketleri karşılamadığını sananlar vardır. Ancak hareketsizlikte de bir hareketin olduğunu bütün fizik bilginleri bilir.

Üç türlü hareket olduğu için anlam bakımından üç türlü de eylem vardır.

1. Kılış Eylemi: Bir nesneyi olumlu ya da olumsuz biçimde etkileyen eylemlerdir: Taşı-, kes-, at-, kır-, döv-, yaz-, iç- gibi.

Oduncu ağacı özenle kesti. (Bu cümlede kes- eyleminden ağaç nesnesi olumsuz etkilenmiştir.)

2. Durum Eylemi: Bir nesnenin bulunduğu durumu, taşıdığı özelliği yansıtan eylemlerdir. Süreklilik gösteren durağan eylemlerdir. Sürekli, sona ermesi için başka eylem gerekir. Durağandır, çoğunda hiç hareket yoktur; ama hareketsizlik de bir harekettir: Uyu-, dur-, düşün-, yat-, bak- gibi.

3. Oluş Eylemi: Bir nesnedeki değişikliği yansıtan eylemlerdir. Bunlar doğa eylemleri diye de anılır. Eylemi gerçekleştiren gizli bir güç vardır: Sol-, kızar-, sarar-, büyü-, küçül-, güzelleş-, yeşer- gibi.

Eylemde Zaman: Zaman başı ve sonu olmayan sonsuz bir akıştır. Soyuttur, sınırsızdır. Sınırlandırılmayan bu kavramı dil anlatış bakımından üçe ayırmıştır: Geçmiş, şimdiki, gelecek. Geçmiş zamanda iş anlatıştan öcedir. Dilimizde görülen ve öğrenilen olmak üzere iki geçmiş zaman vardır. Şimdiki zamanda işle anlatış birlikte yapılmaktadır. Gelecek zamanda ise iş anlatıştan sonradır. Dilimizde bu üç zamanı birden kapsayan geniş zaman da vardır. Geniş zamanda anlatış şimdi, eylem ise her zaman için geçerlidir.

Eylemde Kişi: Eylemi yapan ya da eylemin yapılışı ile ilgili olan varlığa kişi denir. Eylemlerde üç temel kişi vardır. Kişi anlamı üçüncü kişi dışında ekle sağlanır:

1. Birinci kişi: Söz söyleyen:	Sevdim	(tekil)
	Sevdik	(çoğul)
2. İkinci kişi: Söz söylenen:	Sevdin	(tekil)
	Sevdiniz	(çoğul)

3. Üçüncü kişi: Sözü edilen: Sevdı (tekil)
Sevdiler (çoğul)

Eylemde Çatı: Eylemin kullanıldığı cümlede özne ve nesneye göre yansıttığı anlam ve yapı özelliğine çatı denir.

a. Özneye göre eylem çatıları (özne-yüklem ilişkisi):

a.a. Etken Çatı: Karşılıkları hareketin özne tarafından yapıldığı eylemler etkindir.

Öğrenciler ödevlerini verdiler.

özne etken

(iş yapan)

a.b. Edilgen Çatı: Kullanıldıkları cümlede yapılan işten etkilenen varlığı özne yapan eylemlerdir. Bir başka deyişle sözde özne alan eylemler çatı bakımından edilgendir.

Cümlede işten etkilenen varlık bulundurmayan edilgen eylemler de vardır. Bunlar geçişsiz edilgen eylemlerdir. Bu durumdaki eylemlerin bulunduğu cümlelerde sözde özne de yoktur:

Bütün ödevler vaktinde verilmiş.

sözde özne edilgen

(işten etkilenen)

Yarın tarlaya gidilecek.

geçişsiz – edilgen

Edilgen çatılı bazı cümlelerde özne –ce ekinin veya tarafından sözcüğünün yardımıyla belirtilebilir. Böyle özneler örtülü özne denir. Bu durumda cümlede hem sözde özne hem de örtülü özne bulunur.

Yaban, Yakup Kadri tarafından kaleme alındı.

S. özne örtülü özne

a.c. Dönüslü Çatı: Etkisini eylemin üzerinde gösteren eylemlerdir. Hem etken, hem edilgen görünümündedirler. Eylemden etkilenen de, eylemi gerçekleştiren de öznedir.

Bu kız yine süslenmiş.

özne dönüslü eylem
(iş yapan) (işten etkilenen)

Cümlelere dönüslülük anlamı kendi zamiriyle de katılabilir. Bu yüzden buna dönüslülük zamiri de denir.

Bilgehan yine süslenmiş = Bilgehan kendini yine süslemiş

a.d. İşteş Çatı: Eylemin birden çok özne tarafından birlikte veya karşılıklı yapıldığını belirten eylemlerdir. İşin yapılışına göre iki türlü işteşlik vardır:

1. Karşılıklı yapma:

Boksörler çok yaman dövüştüler.

İşteş eylem

2. Birlikte yapma:

Çocuklar piknik alanında koşuuyor.

İşteş eylem

Edilgenliği ve dönüslülüğü -l-, -n- ekleri; işteşliği -ş- eki gerçekleştirir. -ş- ekinin türettiği nitelikte eşitlik anlamı veren oluş eylemlerini de kimi dilciler işteş saymaktadır.

Bu çocuk ne kadar da **güzelleşmiş**.

güzel niteliğine eşit olmuş

b. Nesnelere göre eylem çatıları (nesne-yüklem ilişkisi)

b.a. Geçişsiz eylem: Yüklem oldukları cümlede nesne alamayan eylemlerdir. Oluş ve durum bildiren eylemlerin tamamı geçişsizdir.

Bu tepede rüzgar sürekli eser.

geçişsiz (oluş)

Çocuklar havuzda yüzüyor.

geçişsiz (durum)

b.b. Geçişli eylem: Yüklem oldukları cümlede nesne alabilen eylemlerdir. Nesne almadan da kullanılırlar.

*Dikkatli bakmayınca **onu** fark edemezsiniz.*

geçişli (nesne almış)

Dikkatli bakmayınca fark edemezsiniz.

geçişli (nesne almamış ama alabilir.)

b.c. Oldurgan eylem: Geçişsiz eylemlerin -r-, -t-, -dır-, ekleriyle geçişli yapılmış biçimlerine oldurgan eylem denir.

Annesi bebeğini dizinde uyutmuş.

oldurgan (nesne almış -t ekiyle)

Çocuk kovayı suya daldırıyor.

oldurgan (nesne almış -dır ekiyle)

O çocuğu amcası büyütmüş. (nesne almış -t ekiyle)

b.d. Ettirgen eylem: Geçişli eylemlerin -r-, -t-, -dır- ekleriyle geçiş derecelerinin artırılması sonucunda elde edilen eylemlerdir. Ettirgen

eylemler öznenin işi başkasına yaptırdığını ifade ederler. Geçişli iken özne tek, ettirgen iken özne iki, üç, dört kişi olabilir.

Kadın pencereyi açtı.

geçişli (özne tek: birinci derece)

Kadın pencereyi açtırdı.

geçişli (özne iki: ikinci derece)

Kadın pencereyi açtırttı.

geçişli (özne üç: üçüncü derece)

Eylemlerde Kip: Eylemlerin zaman ve anlam özelliklerine göre çeşitli ekler alarak değişik biçimlere girmelerine kip denir. İki bölüme ayrılır:

1. Bildirme: bir eylemin gerçekleşme zamanını bildiren kiplerdir. Beş tanedir.

a. Görülen geçmiş zaman: Eylem tabanına –dı eki getirilerek yapılır. Ekin sekiz biçimi vardır. İşin önce, anlatımın sonra olduğunu bildirir. Eyleme tanık olan veya eylemi yaşayan durumu bu kiple bildirir:

"Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı. " (F.N. Çamlıbel)

b. Öğrenilen geçmiş zaman: Eylem tabanına –miş getirilerek yapılır. Ekin dört biçimi vardır. Konuşan eylemi ya başkasından duymuş ya da sonradan fark etmiştir. Konuşan konuşma anında eylemin yapıldığını kesin bilmez. Bu yüzden bu zamana bilinmeyen, duyulan geçmiş de denir.

"Vurulmuşum toprağına, taşına..."

c. Şimdiki zaman: Eylem tabanlarına –yor eki getirilerek yapılır. İşle anlatışın aynı anda olduğu anlamı vardır.

"Çiziyorum havaya dünyamı bir çiçekle

Ve hayran bakıyorum bu rüya şekle " (F.H. Dağlarca)

-mekte ve -mede ekleri de eylemlere şimdiki zaman anlamı kazandırır.

d. **Gelecek zaman:** Eylem tabanlarına -ecek eki getirilerek yapılır. Ek iki biçimlidir. İşin anlatışından sonra gerçekleşeceğini bildirir.

"Zil çalacak sizler derslere gireceksiniz bir bir

Zil çalacak, ziller çalacak benim için " (Z.Ö. Defne)

e. **Geniş zaman:** Eylem tabanlarına -r eki getirilerek yapılır. Eylemin konuşma anından önce başladığını, konuşma sırasında sürdüğünü, gelecekte de süreceğini bildirir. Geçmiş, geleceği ve şimdiki zamanı toptan içine alır. Ekin olumsuzuz-z'dir. Birinci tekil kişinin olumsuzunda kullanılmaz.

*O bir daha buraya **döner** mi **bilmem**.*

2. **Dilek:** Eylemlerin olmasına gereklilik, istek, şart, buyurma anlamlarını kazandıran kiptir. Dört tanedir:

a. **Gereklilik:** Eylem tabanlarına -meli eki getirilerek yapılır. Ek iki biçimlidir. Eylemin olmasının gerektiği anlamı vardır. Kipte zorunluluk, gereklilik kavramlarına bağlı bir dilek anlamı da görülür. Belirgin olmasa da bir gelecek zaman anlamı da sezilir.

*"Efendim bu kızı mutlaka **almalı**."* (Şinasi)

b. **İstek kipi:** Eylem tabanlarına -e eki getirilerek yapılır. Eylemin yapılması konusunda istek bildirir. Günümüzde yerini yavaş yavaş emir kipine bırakmaktadır.

Tutam yar elinden tutam (Halk Türküsü)

Onu bir kez olsun göreydim.

a. **Dilek-şart kipi:** Eylem tabanlarına –se eki getirilerek yapılır. Ek iki biçimlidir. Eklendiği eyleme ya dilek ya şart anlamı katar. Yinelenirse “yalnızca, en fazla” anlamlarını verir.

*"Benim de bir annem **olsa** annemin*

Beşiğini seve seve sallardım

***Gülse** güller açılırdı içimde*

*Ve **ağlasa** inci inci ağlardım"* (A.N. Asya)

Örnek dörtlükte şart anlamı vardır

Bunu bilse bilse o bilir.

(Yalnızca)

Bu araba etse etse beş milyon eder.

(En fazla)

"Yaşlar dökende söndüremez ateşimi su

Sunsan elinle kanımı içsem kana kana" (İ.H. Danişmend)

Bu dizelerde “dilek” anlamı vardır.

d. Buyurma kipi: Bu kipte her şahsın farklı bir eki vardır. Biri işin yapılmasını buyurmak için kullanılır. “Buyurma” anlamı dışında (istek, rica) anlamını da ifade eder.

Gidelim serv-i revanım yürü Sadabad’a (Nedim)

Ünlüyle biten eylem tabanlarına “y” kaynaştırma ünsüzüyle eklendiğinden benzer hece oluşturan ek, konuşmada sık sık düşer. Yazıda da görülür bu durum:

"İşte hancı, ben her zaman böyleyim,

*Öteyi ne sen sor ne ben **söyleyim!***

*Kaldır artık boş kadehi **neyleyim***

Şu benim hesabı gör yavaş yavaş...

Gurbetten gelmişim yorgunum hancı

*Şuraya bir yatak **ser** yavaş yavaş*

Aman karanlığı görmesin gözüm

*Beyaz perdeleri **ger** yavaş yavaş”* (B.S. Erdoğan)

Buyurma kipinin ikinci çoğul kişisi rica bildirir.

*Şuraya da bir sehpa **koyunuz.***

Buyurma kipi dua ve bedduada da kullanılır:

Allah belanı, hoca salanı versin!

Kip tehditte de kullanılır:

Hele sinemaya git de, göreyim seni!

G. Ek-Eylem: Dilimizin ana yardımcı eylemi ek-eylemdir. Ek-eylem *imek* diye bilinir. İki önemli görev üstlenir. Biri bütün ad soylu sözcükleri cümlede yüklem olarak kullandırmak diğeri eylemlerin bileşik zamanlarını yapmaktır. Ek-eylem kullanılırken kökü olan “i” tamamen düşer. Bu eylemin dört çekimi vardır:

a. Şimdiki veya geniş zamanı: Ad soylu sözcükleri cümlede şimdiki veya geniş zamanla yüklem durumuna sokan ek-eylemin “i” kökü tamamen düşer. Yalnızca üçüncü kişide başka bir yardımcı eylemin kalıntısı olan “dır” kullanılabilir:

çalışkanım, çalışkansın, çalışkan (çalışkandır)

çalışkanız, çalışkansınız, çalışanlar (çalışkandırlar, çalışanlardır)

b. Görülen geçmiş zamanı:

çalışkandım, çalışkandın, çalışkandı

çalışkandık, çalışkandınız, çalışkandılar (çalışkanlardı)

c. Öğrenilen geçmiş zamanı:

çalışkanmışım, çalışkanmışsın, çalışkanmış

çalışkanmışız, çalışkanmışsınız, çalışkanmışlar (çalışkanlarmış)

d. Şartı:

çalışkansam, çalışkansan, çalışkansa

çalışkansak, çalışkansanız, çalışkansalar (çalışkanlarsa)

-se eki ad soylu sözcüklere eklendiğinde yan cümle kurar. Böyle yan cümleler temel cümlenin şartı olur.

Ek-eylemin olumsuzu **değil** sözcüğü ile yapılır.

Çalışkan değilim, çalışkan değildim,

çalışkan değilmişim, çalışkan değilsem

-di eki eklendiği adlara tanıklık, -mış da duyma farkında olmama anlamlarını katar.

Eskiden çok başarılıydı. (tanıklık)

Eskiden çok başarılıymış. (duyma)

Ek-eylemin ikinci görevi eylemlerin bileşik zamanlarını yapmaktır. Ek-eylemin adları yüklemleştiren bu dört çekiminde kullanılan ekler çekimli eylemlere tekrar ulanırsa eylemlerin bileşik zamanları elde edilir.

Eylemlerin dört bileşik zamanı vardır:

1. Hikâye: Çekimli eylemin sonuna kişi ekinden önce görülen geçmiş zamanda kullanılan "idi" ek-eylemi ekleştirilerek getirilir.

*Aldı – y – **dı** – m* (görülen geçmişin zamanın hikâye bileşik zamanı)

*Almış – **tı** – m* (öğrenilen geçmiş zamanın hikâye bileşik zamanı)

*Alı-**yor**-dum* (şimdiki zamanın hikâye bileşik zamanı.)

*Alacak – **tı** – m* (gelecek zamanın hikâye bileşik zamanı)

*Alır – **dı** – m* (geniş zamanın hikâye bileşik zamanı)

Almalı-y-dı-m (gereklilik kipinin hikâye bileşik zamanı)

*Ala – y – **dı** – m* (istek kipinin hikâye bileşik zamanı)

*Alsa – y – **dı** – m* (şart kipinin hikâye bileşik zamanı)

2. Rivayet: Çekimli eylemin sonuna kişi ekinden önce öğrenilen geçmiş zamanda kullanılan “ımiş” ek-eylemi ekleştirilerek getirilir.

*Almış – **mış** – sın* (duyulan geçmiş zamanın rivayet bileşik zamanı)

*Alacak – **mış** – sın* (gelecek zamanın rivayet bileşik zamanı)

*Alıyor – **muş** – sun* (şimdiki zamanın rivayet bileşik zamanı)

*Alır – **mış** – sın* (geniş zamanın rivayet bileşik zamanı)

*Almalı – y – **mış** – sın* (gereklilik kipinin rivayet bileşik zamanı)

*Ala – y – **mış** – sın* (istek kipinin rivayet bileşik zamanı)

*Alsa – y – **mış** – sın* (şart kipinin rivayet bileşik zamanı)

3. Şart: Çekimli eylemin sonuna kişi ekinden önce şartta kullanılan “ise” ek-eylemi ekleştirilerek getirilir.

*Aldı – y – **sa*** (görülen geçmiş zamanın şart bileşik zamanı)

*Almış – **sa*** (duyulan geçmiş zamanın şart bileşik zamanı)

*Alacak – **sa*** (gelecek zamanın şart bileşik zamanı)

*Alıyor – **sa*** (şimdiki zamanın şart bileşik zamanı)

*Alır – **sa*** (geniş zamanın şart bileşik zamanı)

Almalı – y – **sa** (gereklilik kipinin şart bileşik zamanı)

4. Kesinlik ve olasılık: Ek-eylemin şimdiki veya geniş zaman üçüncü kişilerinde kullanılan “dır” ekinin çekimli eylemin sonuna kişi ekinden önce veya sonra getirilmesiyle yapılır. Üçüncü kişileri çok kullanılır. Cümleye kesinlik mi, olasılık mı kattığı cümledeki kullanılışından anlaşılır.

Almış – ım – **dır** (duyulan geçmiş kesinlik ve olasılığı)

Alacak – ım – **dır** (geleceğin kesinlik ve olasılığı)

Alıyor – um – **dur** (şimdiki zamanın kesinlik ve olasılığı)

Almalı – y – ım – **dır** (gerekliliğin kesinlik ve olasılığı)

Ders bitmiştir, çıkabilirsiniz.

(Bu örnekte –dır eki cümleye kesinlik anlamı katmaktadır.)

Şimdi oraya kar yağıyordur.

(Bu örnekte –dır eki cümleye olasılık anlamı katmaktadır.)

“Doğacaktır sana vadettiği günler Hakkın.” M.A. Ersoy

(Bu dizede –dır cümleye kesinlik anlamı katmaktadır.)

H. Eylem Kiplerinde Anlam Kayması: Eylem kiplerinin esas görevlerinden uzaklaşarak başka kip anlamı verecek şekilde kullanılmasına eylem kiplerinde anlam kayması denir. Bir kiplin esas görevinde uzaklaşıp uzaklaşmadığı ancak cümle içinde belli olur.

Nasrettin Hoca, Timur' a: "Kırk akçe edersin!" der. (demiş)

Babam yarın İstanbul' a gidiyor. (gidecek)

Ben aç kalınca bir tuhaf oluyorum. (olurum)

Orada beni ararken kardeşimi buluyorlar. (buldular)

Sağlığına kavuşmak için sabırlı olacaksın. (olmalısın)

Söylediklerimi bir bir yapacaksın.(yap)

Sıra Sizde 1: Eylem hareketi karşılayan sözcüktür; ancak her hareket aynı değildir. Buna göre kaç değişik eylem vardır ve adları nelerdir?

EYLEMSİLER

Eylemsiler, eylemden türeyen ancak eylemin bütün özelliklerini göstermeyen sözcüklerdir. Eylemsiler çift görevli sözcüklerdir. Bir yandan eylem anlamı yansıtırken bir yandan da ad soylu sözcüklerle aynı görevlerde kullanılırlar.

Eylemsi ile eylem arasında şu farklar vardır:

- 1.Eylemler kurallı cümlelerin sonunda bulunur. Eylemsiler başta veya ortada bulunur:

*Gülü **seven** dikenine **katlanır**.*

eylemsi

eylem

(ortada)

(sonda)

- 2.Eylemler eylem çekim eklerini alır, eylemsiler almaz.

Sev-ince

sev - i- yor - um

Eylemsi

ç.e ç. e

- 3.Eylemler cümle veya temel cümle kurar, eylemsiler eylemsi öbeği oluşturur.

*Tekkeyi **bekleyen** çorbayı **içer**.*

eylemsi eylem

öbeği **Temel cümle**

Eylemsiler görevlerine göre üçe ayrılır: Ad-eylem, ortaç,ulaç

a. Ad-eylem (isim-fiil) : Eylemlere -mek, -me, -iş ekleri getirilerek türetilir. Hem eylem, hem ad özelliği yansıtır.

*Herkesi buraya **toplamak** istemiyorum.*

ad-eylem

*Seni **düşünmeye** hiç vaktim olmadı.*

ad-eylem

*Onun tuşlara **basışını** gerçekten beğendim.*

ad-eylem

-mek, -me, -iş ekleriyle türetildiği halde eylemsi özelliğini yitirmiş ve tamamen adlaşmış sözcükleri, ad-eylemle karıştırmamak gerekir. Ad-eylemlerin olumsuzları -me ekiyle yapılabildiği halde bu eklerle türetilen adların olumsuzları yapılamaz. Ayrıca -me ad-eylem ekiyle sıfat da türetilir:

*Odunları tutuşturmak için **çakmak** arıyordu.*

türemiş ad

*Çocuklar çarşıda **dondurma** istediler.*

türemiş ad

*Bu konuda bize **görüş** bildirmedi.*

türemiş ad

*Yıkıntılar arasında bir de **yazma** eser bulundu.*

türemiş sıfat

-me ad-eylem ekiyle olumsuzluk eki -me sesteş olduğu için birbirine karıştırılır. Ad-eylem eki -me ile olumsuzluk eki -me üst üste de gelebilir. Bu durumda öncelik olumsuzluk ekinindir:

Bu konudaki görüşünü sakın açıklama.

olumsuzluk eki

Olanları sizlere açıklamayı düşünüyorum.

ad-eylem eki

*Bunları bana açıkla-ma-**ma**- na çok üzüldüm.*

olumsuzluk eki

Şimdiki zaman eki olarak kullanılan -mekte ile ad durum eki alarak -mekte biçimine giren -mek ad -eylem eki de birbirine benzer:

*Sevim şu anda çamaşır yıkam**akta**.*

şimdiki zaman eki

*Bütün sorun çalışan görün**mekte** değil gerçekten çalışan olamam**akta**dır.*

ad-eylem eki

ad-

eylem

(+)

(+)

ad durum eki

ad durum eki

Ad-eylemler sıfatla nitelenmez. Ad-eylem önünde kullanılan niteleme görevli sözcük zarf olur:

Onlar düzenli **çalışmayı** başaramadı.

Zarf

Ad-eylemler ad tamlamalarında tamlayan ve tamlanan olarak kullanılabilir. Yalnız -mek' le türeyenler sadece tamlayan olabilir.

*Sıranın **gelmesi*** (belirli tamlamada tamlanan)

***Yürümeyişinin** nedeni* (belirli tamlamada tamlayan)

***Durmak** zamanı* (belirsiz tamlamada tamlayan)

b. Ortaç (sıfat-fiil) : Eylemlere -en, -esi, -dik, -ecek, -miş, -r, -mez ekleri getirilerek yapılır. Bir adı niteledikleri için sıfat, hareket anlamı yansıttıkları için de eylem nitelikleri gösterirler. Taşıdıkları zaman anlamına ve belirtme görevine göre dört bölümde incelenebilirler:

1.Geçmiş zamanlı ortaçlar: -dik, -miş ekleriyle türetilenlerdir.

Olumsuz biçimleri de kullanılır. Bu eklerle türetilmiş adlar da vardır.

Yine bu ekler eylem çekim eki olarak da kullanılır:

***Pişmiş** aşı su katma.*

***Pişmemiş** mısırları mutfağa götür.*

ortaç

olumsuz ortaç

Salonda hiç tanıdık yoktu.

Dolmuşta yemiş yenmez.

türemiş ad

t. ad

t. Ad

Bu yemek pişmiş.

Onları hemen tanıdık.

çekimli eylem

çekimli eylem

1. **Gelecek zamanlı ortaçlar:** -ecek ve -esi ekleriyle yapılırlar. Olumsuz biçimleri de vardır. Bu eklerle türetilmiş adlar da vardır. -ecek eki eylem çekim eki olarak da kullanılır:

Akacak kan damarda durmaz.

ortaç

Olmayacak duaya amin denmez.

olumsuz ortaç

Kömürlükte hiç yakacak kalmamış.

türemiş ad

O da sonunda başarılı olmayacak.

çekimli eylem

2. **Geniş zamanlı ortaçlar:** -r, -mez, -en ekleriyle yapılır. Bu eklerle yapılan ortaçlar anlamca her zaman geçerlidir. -r ile -mez'in oluşturduğu ikilemelerde ortaç olarak da kullanılır. Bu eklerle türetilen adlar da vardır. -r ile -mez eylem çekim eki olarak da kullanılır.

İşleyen demir ışıldar.

Güler yüzü gülmez oldu.

ortaç

ortaç

Olur olmaz işlere karışmış. *İşi çıkmaza sokmuşlar.*

ortaç

t. ad

Buradan bir iş çıkmaz.

çekimli eylem

3. **Belirtme ortaları:** -dik ve -ecek eklerine iyelik ekleri getirilerek yapılırlar. Bu eklerle yapılan ortaçlar belirtme sıfatı görevi üstlenir:

Çekeceği filmin konusundan söz etti.

b. ortacı

Çekeceğimiz parayı nereye harcayacaksın?

b. ortacı

Yaptığın işi beğendin mi?

b. ortacı

Baktığınız kitapta bu konu yok muydu?

b. ortacı

Ortaçlar niteledikleri veya belirttikleri adları düşürürlerse adlaşırlar. Bu durumda adın sonundaki ekler ortacın sonuna geçer.

Kurumuş çamaşırları topluyor → **Kurumuşları** topluyor

Ortaç ad adlaşmış ortaç

Biçilecek yoncaları gördü. **Biçilecekleri** gördü.

ortaç adlaşmış ortaç

c. Ulaç (bağ-fiil): Eylemlerden türetilerek cümlelerde hem eylem, hem zarf görevinde kullanılan sözcüklerdir. Oluşturdukları eylemsi öbeklerini temel cümleye bağladıkları için bağ-fiil veya ulaç denir. Üçe ayrılır:

a. Bağlama ulacı: Eylemlere –ip eki getirilerek yapılır.

İşe **gidip** geldi.

Ulaç

-ip'li ulaç genellikle "ve" bağlacının yerine kullanılır. Bağlama görevini yaparken eyleme bir de tezlik anlamı katar. -ip ekini alan ulacın zamanı temel cümlelerin zamanıyla aynıdır. Buna göre örnek cümle şöyle yorumlanabilir:

İşe gitti **ve hemen** geldi.

-ip

-ip'li ulaç bağlama görevi yanında kullanıldığı cümleye şu anlamları da katabilir:

Durup dururken darılmış. (anlamı pekiştirme)

Durup durup aynı şeyleri söylüyor. (eylemin yinelenmesi)

Çalışıp da kazanmış. (neden-sonuç)

c. **Durum ulaçları:** -erek, -e...-e, -meden ve -meksizin ekleriyle türetilenlerdir.

*Kitaba **bakarak** yazıyor.*(durum)

***Konuşa konuşa** yoruldu.* (süreklilik)

*Sataşmalara **aldırmadan** yürüdü.* (durum)

*Ara **vermeksizin** çalışıyor.* (süreklilik)

d. **Zaman ulaçları:** -ince, -dikçe, -diğinde, -ken, -r...mez, -eli ekleriyle yapılanlar zaman bildirir. Bu eklerden -ken'in kullanılışı farklıdır. Bunun nedeni -ken ekinin ek-eylemin ulaç

eki olmasıdır. –ken eki zaman ve kip eki üzerine gelir. Öteki
ulaç ekleri doğrudan köke ulanır.

Kapıya **çıkınca** onu gördü.

Ağlarım **hatıra geldikçe** gülüştüklerimiz

Sen **gittiğinde** mevsim bahardı.

Bunları yazarken dikkatli ol.

İşimi **bitirir bitirmez** döneceğim.

Sen **gideli** hayli zaman oldu.

**Ortaç veya ulaç eklerini almış eylemler edatlarla birleşerek
öbek oluştururlar.**

Gücü tükeninceye **kadar** çalıştı. (bitirme anlamı)

Sen **gideliden beri** işler kötü. (başlangıç anlamı)

Onu sevdiği **için** terk etti. (neden anlamı)

Görebileceği **kadar** gördü. (ölçü anlamı)

Ulaçlar cümlede genellikle zarf tümleci görevi üstlenir.

EDAT (İLGEÇ)

Sözcükler arasında değişik anlam ilgileri kuran dil birlikleridir. Tek başlarına anlamları yoktur. Cümlede kurdukları ilgilere göre anlam kazanırlar. Yapılarına göre üçe ayrılır:

1. Sözcük edatlar
2. Ek edatlar
3. Edat öbekleri

1. Sözcük edatlar:

a. İle: Sözcükler arasında araç, birliktelik, durum, neden – sonuç ilgileri kurar.

Odunu baltayla doğradı. (araç ilgisi)

Gökhan arkadaşlarıyla gezmeye gitti. (birliktelik ilgisi)

Karın yağmasıyla işler durdu. (neden – sonuç ilişkisi)

Hasta, doktora minnetle baktı. (durum bilgisi)

b. Gibi: Sözcükler arasında benzerlik ilgisi kurar:

Zavallı kızın gül gibi yanakları soldu.

b.a. “Gibi” edatının kurduğu öbekler adı nitelerse sıfat görevi üstlenir:

Hastalık kapı gibi adamı, iğne ipliğe döndürdü.

sıfat ad

b.b. “Gibi” edatının oluşturduğu öbek, eylemin anlamını etkiliyorsa zarf görevi üstlenir:

Yüzüme deli gibi bakıyordu.

zarf eylem

b.c. Ad tamlamalarında kullanılıncı ad görevi üstlenir:

Burada senin gibisini zor buluruz.

belirli ad t.

b.d. “Gibi”, yüklemden sonra kullanılırsa cümleye “yaklaşıklık, denilebilir, öyle sanılır” anlamı katar.

Yağmur yağıyor gibi.

Kış bitti gibi.

b. **Kadar:** Sözcükler arasında eşitlik, benzerlik, yaklaşıklık ilgileri kurar:

Burada da oradaki kadar hasar var. (eşitlik)

Pamuk kadar yumuşak elleri vardı. (benzerlik)

Birinci oturumda on kadar bildiri tartışıldı. (yaklaşık)

“Kadar” edatının cümlede şu görevleri üstlendiği görülür:

c.a. “Bu, şu, o” ve “ne” sözcükleri ile öbekleşerek nicelik zarfı görevi üstlenir:

O kadar çalışkan bir adam görmedim

.

c.b. -e kadar biçimi ile eylemin bitiş zamanını veya yerini gösteren edat olur:

Akşama kadar bekledim.

Ormana kadar yürüdük.

c.c. Ad çekim eklerini alırsa ad görevi üstlenir:

Bu kadarı da fazla.

c. **İçin:** Sözcükler arasında amaç, neden, özgülük, karşılık ilgileri kurar:

d.

Toplantıya katılmak için gelmiş. (amaç)

Bizi terk ettiği için üzuldüm. (neden)

Bu şarkıyı senin için söylüyorum. (özgülük)

Bu kadar emek için bu para az. (karşılık)

İçin edatının cümlede üstlendiği görevler:

d.a. Kurduğu edat öbeğinin ortasındayken cümlenin çeşitli öğelerinden biri olur:

Çalışmak için ayırdığın zamanda ne yaptın?

dolaylı tümleç

d.b. Kurduğu edat öbeğinin sonundayken zarf olur:

O buraya beni görmek için gelmiş.

Zarf

d.c. Edat öbeği yüklem görevi de üstlenebilir:

Çektiği çileler bizim içindir.

Yüklem

e. Üzere: Eylemsilerle kurduğu öbeklerle genellikle “için” edatının yerini tutar:

Gitmek üzere ayağa kalktı. (amaç)

Geri gelmek üzere gitti. (şart)

Gazetede yazdığı üzere, olayı bu yapmış. (gibilik)

O yaz savaş başlamak üzereyken askere alındı. (yaklaşıklık)

f. Değil: Eklendiği söz öbeklerine olumsuzluk anlamı katar. Daha çok yüklemelerde kullanılır. Ad ve eylemlerde sonra gelebilir.

Ne demek istediğini anlamıyor değilim. (eylemden sonra)

Bugün hiç havamda değilim. (addan sonra)

Değil sözcüğü yüklem olumsuzu yerine de geçebilir:

*Sağa **değil**, sola doğru git.*

Gitme

Değil sözcüğü karşılaştırma da yapabilir:

Değil tanıdığım, babam olsa affetmem.

e. **Yalnız:** Cümleye sadece, tek, bir tek gibi anlamlar katarsa edat olur.

Yalnız senin gezdiğin bahçede açmaz çiçek.

f. **Ancak:** Özgünlük ilgisi kurarsa edat olur.

Bu sorunu ancak sen çözebilirsin.

g. **Sanki:** Sözcükler ve kavramlar arasında benzetme ilgisi kurar. Kimi cümlelere yapılan işi onaylamama anlamı verir. Kimi cümlelere ise gerçekte var olmayıp öyle sanılma anlamı katar.

Orman sanki yeşil bir deniz. (benzetme ilgisi)

Okumakla adam mı oldun sanki. (onaylamama)

Kardeş değil düşmanınız sanki. (öyle sanılma)

ı. **mi:** Soru edatı diye tanınır. Cümleye değişik anlamlar katar:

1. *Soru:* Bundan Bilge'ye de aldın mı?

2. *Zaman:* Sabah oldu mu gideriz.

3. *Pekiştirme:* Güzel mi güzel bir kızdı.

4. *Olumsuzluk:* Hiç öyle söyler miyim?

5. *Olumluluk:* Ben kendimi bilmez miyim?

6. *Rica*: Birazda bana verir misin?
7. *Kesinlik*: Hiç gelmez olur muyum?
8. *Şaşma*: Bu havada soğuk su içilir mi?
9. *Şart*: Çalıştın mı kazanırsın?
10. *Alay*: Bizim kız okuyor mu okuyor.

2.Ek edatlar: Şu ekler edatların yerini tutabilir: -ce, -e, -den, -si, -imsi

-ce eki eklendiği sözcüğe “görelilik, benzerlik, durum” ilgileri katarsa bir edatın yerini tutar.

Bence sanık doğru söylemiyor. (bana göre)

Arabayı ***delice*** sürüyor. (deli gibi)

Beni ***sessizce*** dinleyiniz. (durum: zarf görevli)

-e eki, için edatını yerini tutabilir.

Buraya seni görmeye**e** geldik. (amaç)

Bu yazıcıyı kendime**e** aldım. (özgülük)

Aranızda bulunamadığıma**a** üzüldüm. (neden-sonuç)

-den eki, için edatının görevini üstlenerek cümleye neden-sonuç ilgisi katar.

*Karanlık**tan** göz gözü görmüyor.*

-si ve -imsi, gibi edatının yerini tutarsa edat görevi üstlenir.

*Kadın**si** hareketleri var. (kadın gibi)*

*Ağacın yeşil**imsi** yaprakları var. (yeşile yakın)*

3. Edat öbekleri: ...-e kadar, ...-e karşı, ...-e doğru, ...-e göre, ...-den dolayı, ...-den başka, ...-den beri, ...-den önce, ...-den sonra, ...-den ötürü

Ad soylu bir sözcüğün sonuna yukarıdaki kalıplardan biri getirilerek edat öbekleri elde edilir:

Erzurum' a kadar uçakla gittim.

Bu söze karşı artık barışmamız gerekiyor.

Güneşe karşı oturmuş, konuşuyorduk

Sabaha doğru hava bozdu.

Gölge bana doğru yaklaştı.

Sana göre hava hoş.

Ahmet sana göre biraz daha kısa.

İşlerinin sıklığından dolayı gelemedi.

Senden başka herkes gelmişti.

Sabahtan beri yazı yazıyoruz.

Dersten önce bir çay içelim.

Öğleden sonra dışarı çıkacağız.

Yaratılanı hoş gördük Yaradan' dan ötürü.

BAĞLAÇ

Anlamca ilgili cümleleri veya eş görevli ögeleri bağlamaya yarayan sözcüklere bağlaç denir. Edatlar gibi bağlaçların da tek başlarına anlamları yoktur. Bağlaç bağlama görevini yaparken kullanıldığı yere göre bir anlam kazanabilir. Ancak bu anlam bağlaçtan değil cümleden doğar. Edatlarla bağlaçlar arasında şu fark vardır: Edatın ilk görevi sözcükler arasında anlam ilgisi kurmaktır. Bir edat anlam ilgisi kurarken bağlayıcılık görevi de üstlenebilir. Bu özellik onu bağlaca yaklaştırır. Bağlaçların da ilk görevi bağlayıcılık olmakla birlikte sözcük veya cümleleri bağlarken anlam ilgisi kurabilir. Bu da bağlaçları edata yaklaştırır.

İstedi; ama vermediler. (Ama iki yargıyı bağlıyor. Bağlama görevini yaparken iki karşıt yargı arasında kullanıldığından karşıtlık ilgisi kuruyor)

Bağlaçlar bağlayıcılık görevleri açısından üçe ayrılır:

1. Sözcük bağlacı
2. Cümle bağlaçları
3. Ortak bağlaçlar

1. Sözcük bağlacı: İle

İle sözcüğünün temel görevi edattır. Cümle içinde eş görevli sözcük veya öbekler arasında “ve”nin yerine kullanılırsa bağlaç olur. İle edatının olumsuzluğu -sız ekiyle yapılabildiği halde ile bağlacının olumsuzluğu -sız ekiyle yapılamaz:

*Leyla **ile** Mecnun Fuzuli’ nin ünlü mesnevisidir.*

Bağlaç

*Oraya dolmuş**la** da gidilir.* (olumsuzu yapılabilir:

edat *Oraya dolmuş**suz** da gidilir.)*

2. Cümle bağlaçları:

a. Karşıt cümleleri bağlayanlar: Ama, fakat, lakin, yalnız, ancak, halbuki, hoş, hiç değilse, bununla birlikte, kaldı ki, ne var ki, yeter ki, her ne kadar, şu var ki, oysa...

Bu bağlaçlardan sonra gelen cümle öncekiyle olumluluk olumsuzluk açısından karşıttır. Genellikle ikinci cümle birincinin açıklayıcısıdır.

Kitabı aldı **fakat** geri vermedi.

olumlu olumsuz

Kimse onu dinlemiyor **oysa** anlattıkları çok ilginç.

olumsuz olumlu

Bu bağlaçların kullanıldığı cümleler birbirleriyle çelişkili de olabilir.

*Adam çok zengindi; **ne var ki** oldukça eli sıkıydı.*

*Banyo çok soğuk **ancak** su sıcak.*

b. Cümleleri sebep ilgisiyle bağlayanlar: Çünkü, zira, madem, mademki, değil mi ki...

Bu bağlaçlardan sonra gelen cümleler önceki yargının sebebini açıklar. İki cümle arasında kullanılabildikleri gibi cümle başında da kullanılırlar. Cümle başında kullanılsa da cümlede birden çok yüklem kullanılmalıdır:

Ben gelemem çünkü çok işim var. (İki cümle arasında)

I. yargı I. yargının sebebi

***Mademki** öyle istiyorsun, biz de öyle yaparız.* (Cümle başında)

I. yüklem II. yüklem

c. Cümleleri şart ilgisiyle bağlayanlar: Ola ki, varsayalım, diyelim ki, tut ki, eğer, şayet...

Bu tür bağlaçlar cümle başında kullanılır; ancak cümlede birden çok yüklem bulunur.

***Ola ki** erken gelir; o zaman işimiz kolaylaşır.*

I. yüklem II. Yüklem

***Tut ki** gelmedi; o zaman ne yaparız.*

I. yüklem II. Yüklem

***Eğer** gelirse; işler bozulur.* (Eğer kullanılmayabilir.)

I .yüklem II. yüklem

d. Özetleme bağlaçları: Kısaca, özetle, sözün kısası, yani, açıkçası, demek, demek oluyor, o halde, demek ki, şu halde, öyleyse, anlaşılan, anlaşılıyor ki, hülasa...

Bu bağlaçların kullanıldıkları cümleler, daha önce verilen bir cümlenin bir özeti, bir açıklaması, bir sonucudurlar. Bu yüzden bir yazı da önceki cümlelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan cümlelerin başında bulunurlar:

...Öyleyse bu iş tamamdır.

...Demek ki biz haklıyız.

...Kısaca "beşer şaşar".

e. Pekiştirme bağlaçları: Hem, hem de, üstelik, hatta, ayrıca, zaten, bundan başka, bile, de...

*Ben çektim; **hem de** bir kolumla...*

*Bana o bağırıp çağırdı; **üstelik** vurdu da...*

f. İhtimal bağlaçları: Yoksa, görünüşe göre...

*Para verecekti; **yoksa** gider miydim?*

3.Ortak Bağlaçlar

a. Sıralama bağlacı: Ve

Hem eş görevli sözcük ve söz öbekleri, hem de cümleler arasında kullanılır. Sözcükleri bağladığında, yerine “ile” bağlacı kullanılabilir. İstenildiğinde yerine virgül işareti de konulabilir:

Palamut ve istavrit birer balık türüdür. (sözcükler arasında)

Çalışma odası ve yemek salonu çok güzeldi. (öbekler arasında)

Buradan gitsin ve kendine iş bulsun. (cümleler arasında)

b. Eşdeğerlik bağlaçlar: Veya, ya da, yahut, veyahut...

Seçimlik kavramları ve yargıları bağlayan bağlaçlardır. Seçim yapılması gerekenler eşdeğerdedir. Birinin veya diğerinin olması sonucu değiştirmez.

Buraya Bilge veya Gökçe gelsin.

Çatıda kar veya yağmur suları hasara yol açmış.

c. Yineleme biçimli bağlaçlar: Ya ...ya, gerek ...gerek, ister ...ister, hem ...hem, ha ...ha, ama ...ama, ne ...ne, de ...de

Eş görevli sözcükler veya birbiriyle ilgili cümleler arasında tekrarlanarak kullanılan bağlaçlardır. Anlam olarak, bağladıkları sözcüklerden veya cümlelerden birinin seçilmesini ya da seçilmemesini bildirirler:

c.a. Seçimin zorunlu olduğu örnekler:

Ya ben, ya o!

Ya bu deveyi güdersin, ya bu diyardan gidersin.

c.b. Seçimin isteğe bağlı olduğu örnekler:

Gitti gül, gitti bülbül,

İster ağla, ister gül.

Gelirim de, gelmem de.

Ya otur, ya git.

c.c. Seçimin söz konusu olmadığı örnekler:

Ne geldi, ne yedi. (olumsuzluk)

Ne uzun, ne kısa. (orta)

Ne şiş yansın, ne kebab. (olumsuzluk)

Ne sıcak, ne soğuk (ılık)

Ne ...ne olumsuzluk anlamı kattığı için, kullanıldığı cümlelerde eylem olumlu olmalıdır

Ne evim, ne ailem, ne işim var (yüklem olumlu, cümle olumsuz)

Ancak şu durumlarda yüklem de olumsuz olabilir:

1. Ne ...ne' lerin bağladığı öğelerle yüklem arasına başka sözcükler giriyorsa...

*Ne Nilüfer, ne Ahmet **bu konuda bana bir şey** söylemediler.*

2. Eylem ne ...ne' den önce gelirse:

Açılmaz ne bir yüz, ne bir pencere;

Bakıldıkça vahşet çöker yerlere. (Tevfik Fikret)

3. Eylemsiler ne ...ne'lerin bağladığı sözcüklerin yüklemiyse...

Ne oraya gidileceğini, ne orada ne iş yapılacağını bilmiyordu.

d. De bağlacı: Hem eş görevli sözcükleri, hem de anlamca ilgili cümleleri birbirine bağlayan de bağlacının kullanıldığı cümlede değişik anlam ilgileri yarattığı görülür. De bağlacının görevleri ve cümlede kazandığı anlamlar şöyledir:

1. Cümleleri birbirine bağlama:

*Gökten ne yağdı **da** yer kabul etmedi.*

2. Eş görevli öğeleri birbirine bağlama:

*Turgut' u **da** Orhan' ı **da** görmemiş.*

3. Cümleye azarlama, korkutma, direnme, umutsuzluk, küçümseme, sitem, usanma anlamları katar.

*Haddini bil **de** öyle konuş.*

*Geleceği varsa göreceği **de** var.*

*Çocuk balon **da** balon diye tutturdu.*

*Çalışacak **da** para kazanacak.*

*Fehmi **de** mi araba sürüyor?*

*Ankara' ya gel **de** bana uğrama.*

*Yaz **da** yaz biteceği yok.*

4. Yargının süreceğini belli eder.

*Cüzdanı kalmış **da** almaya gelmiş.*

5. Şart-sonuç ilgisi yaratır:

*Para çalışılıp **da** kazanılır.*

6. İki yargıdan birincisini özellikle isteme:

*Sınavı kazan **da** gerisine karışma.*

7. İki yargıdan birinciği olumsuzlaştırma:

*Verdin **de** almadık mı?*

8. İki yargıdan ikincinin olumsuzluğunu pekiştirme:

*Her şeyin çaresi var **da** ölümün çaresi yok.*

e. Ki bağlacı: İki cümleyi şart, neden, amaç-sonuç, ilgileriyle birbirine bağlar.

*Burada dur **ki** onu göresin. (şart-sonuç)*

*Bir derdi var **ki** ağlıyor. (neden-sonuç)*

*Okudum **ki** bir şeyler öğreneyim. (amaç-sonuç)*

Ki bağlacı açıklama amacıyla da kullanılır.

*Atatürk diyor **ki**; "Ne mutlu Türk' üm diyene!"*

Ki bağlacı cümlelerde değişik anlam ilgileri de yaratır.

*Sen **ki** burçlara bayrak olacak kumaştasın. (özneyi pekiştirme)*

*Şu anda eve vardılar mı **ki**? (kaygı)*

*Hiç doğru yazamıyorsun **ki**... (yakınma)*

*Kapıya çıktım **ki**; arabayı çalıyorlar. (şaşma)*

*Bir derdi olmalı **ki**, beni aradı. (pekiştirilmiş olasılık)*

f. İse bağlacı: Bileşik cümlelerde addan sonra kullanılarak karşılaştırma ilgisi kurar. İki yargı arasındaki karşıtlık ise ile güçlenir.

*Tavşan kaçıyor avcı **ise** kovalıyordu.*

Yapılarına Göre Bağlaçlar

Bağlaçlar yapı bakımından dört bölüme ayrılır:

1. Basit: İle, ise, ki, de,

2.Türemiş: Yalnız, ayrıca, üstelik

3.Bileşik: Oysaki, halbuki, veyahut

4.Öbek: Ya da, ne var ki, yeter ki

Bağlaçlar tek başlarına cümlelerin bir ögesi olamazlar.

ÜNLEM

Bir heyecanın etkisiyle içten kopup gelen çeşitli duyguları canlı canlı anlatmaya yarayan sözcüklere ünlem denir. Konuşmada ünlemlere vurgu ve tonlama yoluyla anlam değeri kazandırılabilir. Yazıda noktalama işaretleri veya başka sözcükler yardımıyla ünlemlere anlam değeri kazandırılabilir. Ünlemler iki bölümde incelenebilir:

1. Asıl ünlemler: Sürekli ünlem olarak kullanılan anlamsız sözcüklerdir.

Kullanıldıkları yere göre ikiye ayrılır:

a. Seslenme ünlemleri: Ey, hey, hış, kış, hoş, deh, bre... Kimi adlar seslenme ünlemi göreviyle kullanılabilir: *Arkadaşlar!*, *Yurttaşlarım!*, *Ordular!*

b. Duygu ünlemleri: Kullanıldıkları cümlelerde sevgi, şefkat, acıma,korku, sevinç, heyecan, şaşma, beğenme... gibi duygular katan ünlemlerdir: Ay, aman, ah, ey, eh, of, uf, üf, tüh, vah, ya, hadi, hay, vay, yahu, be, o, a, e, öf, yuf, tuh, eyvah, aferin, yaşa, sakın...

A kuzum! Ne yapıyorsun? (hitabı pekiştirme)

A! Ne güzel olmuş bu. (beğenme)

A! Sen artık çok oluyorsun. (kıзма)

E! Artık buna ne denir? (beğenme)

E! Ne oldu? (merak)

Uslu otur e mi?! (buyurmayı pekiştirme)

Ha gayret, sizi göreyim! (isteklendirme)

Ha, şimdi anladım! (birden kavrayış)

Sakın yapma ha! (yargıyı pekiştirme)

3. Ünlemleşmiş sözcükler: Anlamalı sözcüklerin kimileri vurgu ve tonlama yoluyla ünlem özelliği kazanabilir. Bu durumda sözcükler görev değişikliğine uğrar.

Komşular yetişin!

Komşular, yetişin!

ad eylem ünlem ünlem

Dikkat! ileri! yazık! imdat! def ol!

Bazı cümleler tonlama yoluyla bir duyguyu yansıtırsa ünlem cümlesine dönüşür.

Yeter artık! Bu ne cesaret?!

Sen de mi Brütüs?!

Ünlemler cümlede ad çekim eki alarak adlaşabilir. Hatta ünlemlere yapım eki getirilerek sözcük türetilir.

Mazlumun ***ahı***, indirir ***şahı***.

Ömrü ***hay huy***la geçti.

Of – la -, ***hop*** – la-

BÖLÜM KAYNAKÇASI

Eker, Süer, 2006, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay. , Ankara.

Ergin, Muharrem, 1987, Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Yay. , İstanbul.

Gencan, Tahir Nejat, 1966, Dilbilgisi, TDK Yay., İstanbul

Demir, Nurettin; Yılmaz , Emine, 2010, Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Nobel Yay., Ankara.

Karasoy, Yakup v.d., 2005, Üniversiteler İçin Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, 5. Baskı, Tablet Yay., Konya

Korkmaz, Zeynep v.d., 2009, Türk Dili ve Kompozisyon, Ekin Yay., Bursa

Yeniçeri, Hüseyin v.d., 2009, Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım, Palet Yay., Konya.

OKUMA PARÇASI

LA, ULA, LAN, ULAN

Dr. Hüseyin Yeniçeri

Türkçe sözcükler "l" ünsüzü ile başlamaz. Ağızlarda çok kullanılan "la" sözcüğünün l ünsüzü ile başlamasının bir açıklaması olmalı.

Sözlükte yalnızca ulan ünleminin kullanıldığı yerler gösterilmiş. La, lan ve ula ünlemlerine yer verilmemiş. Aslında ulan sözcüğünün nerden geldiği araştırılınca karşımıza oğul sözcüğü çıkar. Türkçede az sayıda ada eklenen -en/-an addan ad yapan yapım ekinin olduğunu biliyoruz: Er-en, kız-an, oğul-an, düz-en, kök-en (yeni) örneklerinde olduğu gibi.

İşte oğul sözcüğüne eklenen -an eki oğulan adını ortaya çıkarmış, oğulan sözcüğünün orta hecesi vurgusuz olduğu için zamanla düşmüş, ortaya oğlan çıkmıştır. Bu oğlan sözcüğü ağızlarda değişikliğe uğramış; hem ğ ünsüzünü düşürmüş, hem de baştaki geniş yuvarlak o ünlüsü yer yer daralmış, u olmuştur. Böylece ortaya ulan ünlemi çıkmıştır. Ulan ünlemi YÖREDEN YÖREYE değişmiş "lan, ula ve la" biçimleri ortaya

çıkmiştir. Bu dört ünlemimizden Türkçe Sözlük'te yalnızca "ulan"a yer verilmiştir. Ancak ötekiler de ağızlarda kullanılmaktadır. "Ula ula Niyazi, hadi lan, yok la öyle değil" örneklerinde olduğu gibi.

"L" ünsüzü ile Türkçe sözcük başlamaz ama "la" ünlemi Türkçe bir sözcüktür. Bizim yöremizde özellikle çocukluğumuzda en çok kullandığımız sözcüktür diyebilirim. Kuşkusuz kızlar arasında da bunun karşılığı "gı"dır.

Dilimizin söz dağarcığını göz önüne alırken bu açıklamamızdan yararlanalım. Dolaşımda olan sözcüklerin hepsinin sözlükte yer bulmadığını bilelim. Türk'ün ve Türkçenin gök yüzünde daha nice Türkçe sözcükler havayı titreştirmektedir bilelim. Bilmezsek dilimize, kültürümüzün derinliğine ve zenginliğine güvenemeyiz.

Cevap Anahtarı:

Sıra Sizde 1: Üç değişik hareket vardır. Bu yüzden anlamına göre üç değişik de eylem vardır. Örneklendirelim:

Kılış eylemi: Ekmeği bıçakla kesti.

Durum eylemi: Yazarken sık sık bana bakıyor.

Oluş eylemi: Neden saçların ağardı?